

Сања Златановић

Етнографски институт САНУ, Београд
sanja.zlatanovic@ei.sanu.ac.rs

Јурај Марушиак

Институт за политичке науке, Словачка академија наука, Братислава
juraj.marusiak@savba.sk

Истраживање миграција у централној и југоисточној Европи: увод у темат*

Овај тематски број састоји се од једанаест радова посвећених миграционим кретањима појединаца и/или заједница у југоисточној и централној Европи. Темат је конципиран интердисциплинарно – сачињавају га радови који феномен миграција разматрају комбинујући истраживачке приступе етнологије и социјалне антропологије, социологије, историје и политикологије. У темату се разматрају разнородни типови миграција, али значајан број радова посвећен је миграцијама које су на различите начине, непосредно или посредно, повезане с ратом (првих шест радова). Економски разлози су такође у основи многих миграција, и могу бити, али не обавезно, повезани с ратом и кризом која карактерише послератна подручја. Миграције могу бити покренуте и сасвим личним разлозима, како то показује неколико радова темата.

Кључне речи: миграције, југоисточна Европа, централна Европа, интердисциплинарност

Research of Migrations in Central and Southeast Europe: Introduction

This issue consists of eleven papers dedicated to migrations of individuals and/or communities in Southeast and Central Europe. The concept of its topic is interdisciplinary – it is comprised of papers which examine the migration phenomenon, combining research methods of ethnology and social anthropology, sociology, history and political science. Despite the immense diversity of migration types researched, a significant number of them

* Овај темат је приређен у оквиру рада на пројектима: 1. *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* (бр. 177027) Етнографског института САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије; 2. *The Image of the "Other" in post-1989 Slovak politics* (VEGA 2/0046/19); 3. *Словачка заједница у Србији: актуелни друштвени и политички процеси*, који се реализује у оквиру међуакадемијске сарадње Етнографског института САНУ и Института за политичке науке Словачке академије наука.

is, in their different ways, directly or indirectly, connected to the war (the first six papers). Economic reasons are also at the core of many migrations, and can be, but not necessarily so, connected to the war and the crisis common in post-war regions. In addition, personal reasons represent a possible motive for initiating migration, as shown in several papers.

Key words: migration, Southeast Europe, Central Europe, interdisciplinarity

Током историје људи су мигрирали од једног до другог места, у неким ситуацијама настављајући кретање даље, мотивисани различитим разлозима, и тражећи различите начине да би до својих одредишта стигли и на њима стварали услове за бољи живот. Миграција људи од једног до другог, ближег или удаљенијег места, представља стари феномен, подробно проучаван у друштвеним и хуманистичким наукама.

Ратови у Авганистану, Ираку, Сирији и у другим земљама доводе до огромног прилива миграната у Европу од 2015. године. Према подацима Високог комесаријата Уједињених нација за избеглице (UNHCR), у 2019. години је 70.8 милиона људи у свету принудно расељено. На сваке две секунде једна особа бива присилно расељена, а 37 хиљада људи је дневно принуђено да напусти своје домове,¹ што је највећи број забележен у периоду после Другог светског рата. Упоредо с тим, последњих година се становништво из земаља насталих распадом Југославије из економских разлога интензивно и масовно исељава у земље средње и западне Европе, али и у друге крајеве света. Становништво Србије се у последњих неколико година масовно исељава. Тешко је прецизно утврдити колико људи годишње напусти земљу, али се процењује се да се ради о броју већем од 50 хиљада, другим речима – око 140 особа дневно.²

Феномен миграција – у све више глобализованом и „прегрејаном“ свету (*an overheated world* – Eriksen 2015) – од 2015. године добија другачију динамику, структуру и форму, што захтева нове истраживачке приступе, мултидисциплинарни методологију и пажљиву контекстуализацију у глобалну, регионалну и локалну раван. С обзиром на актуелну распрострањеност и интензитет миграција у свету, али и на простору Балкана, оне постају срж интересовања друштвених и хуманистичких наука. Реч и/или појам *миграција* постаје кључна (потискујући *идентитет*), посебно у етнологији, социјалној антропологији и социологији, као и у истраживачким зонама у којима се оне преплићу.

¹ https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html?fbclid=IwAR3otCJcaNVrG5bjj5XdY1z3LqM_2WJF_bZuzlwKFx5NuBVjGfp9r6czkJU

² <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3416327/pitanje-svih-pitanja--kako-spreciti-iseljavanje-iz-srbije.html>; <https://www.danas.rs/ekonomija/emigracija-iz-srbije-dobila-galopiraju-ci-trend/>; <https://www.blic.rs/biznis/vesti/izgubili-smo-14-odsto-stanovnistva-iz-srbije-se-u-proseku-iseli-139-ljudi-dnevno/c82sgdk>.

У складу с тим, Етнографски институт САНУ већ пету годину редом трећу свеску *Гласника* у целини посвећује проблематици истраживања миграција (2015–2019), а 2014. године публикована су два темата у којима се овај проблем обрађује (опширније: Lukić Krstanović 2015; Lukić Krstanović 2018).

* * *

Овај тематски број састоји се од једанаест радова посвећених миграционим кретањима појединаца и/или заједница у југоисточној и централној Европи. Темат је конципиран интердисциплинарно – сачињавају га радови који феномен миграција разматрају комбинујући истраживачке приступе етнологије и социјалне антропологије, социологије, историје и политикологије. Упркос томе што је научна заједница средње Европе углавном слабо заинтересована за Балкан, а и обратно, темат показује повезаност и међусобне утицаје ова два региона у прошлости, као и у садашњости. Узајамни утицаји су резултат процеса који трају неколико векова. Може се рећи да су они започели ратовима међу Отоманском империјом и Краљевином Угарском (касније Хабсбуршком монархијом), који су покренули досељавање српског и хрватског становништва у области средњег тока реке Дунав. Касније, од друге половине осамнаестог века, са постепеним опадањем отоманског утицаја, дошло је до интензивних миграција становништва средње Европе на подручје Војне крајине, што је резултирало савременом етничком структуром Војводине, али и Славоније, Баната и Бихора (региона на северозападу Румуније). Миграциона кретања су повезивала средњу и југоисточну Европу и у новијој историји. Управо рад Константина Цивоса (Konstantinos Tsivos) у овом темату показује последице политичких дешавања у Грчкој у периоду после грађанског рата (1946–1949) на средњу Европу. Принудне миграције претежно левичарски оријентисаних грађана Грчке биле су усмерене не само ка Југославији, већ и ка земљама Источног блока. Осим у Совјетски Савез, веће групе избеглица из Грчке доселиле су се у Чехословачку, Пољску, Мађарску, Бугарску и Румунију. У поменутом раду разматра се живот припадника заједнице грчких емиграната у Чехословачкој. Ратови у бившој Југославији у последњој деценији двадесетог века, као и дубока и дуготрајна економска криза која је уследила, довели су до масовних миграција становништва у земље централне Европе, посебно у Аустрију. Потребно је узети у обзир и актуелне миграције припадника националних мањина из Србије у земље средње Европе, конкретније – у Мађарску и Словачку (Zlatanović & Marušiaк 2017).

У темату се разматрају разнородни типови миграција, али значајан број радова (шест од једанаест) посвећен је миграцијама које су на различите начине, непосредно или посредно, повезане с ратом. Економски разлози су такође у основи многих миграција, и могу бити, али не обавезно, повезани с ратом и кризом која карактерише послератна подручја.

Темат отвара рад Ивајла Маркова (Ivaylo Markov) заснован на теренским истраживањима међу припадницима горанске заједнице у одабраним селима подручја Горе (област порекла и окупљања) на Косову, као и у градовима Београд и Скопље – местима у којима многи Горанци живе и раде. Рад истражује начине на које Горанци управљају својим породичним односима у времену и простору, испитујући континуитете и дисконтинуитете у њиховом стварању и доживљавању узајамног присуства у ситуацији миграције и све комплекснијих транснационалних модела живљења.

Рад Ондреја Жиле (Ondřej Žila) такође је заснован на опсежним теренским истраживањима на одабраним локацијама у Босни и Херцеговини. У раду се анализирају форме и значења повратка избеглица и расељених лица у дејтонску Босну и Херцеговину. Будући да се репатријација није остварила на начин на који је то међународна заједница предвидела (број повратника је био мали), аутор поставља питање под којим се условима може говорити да је повратак мањина био „успешан“. С обзиром на комплексност процеса репатријације и на чињеницу да нема повратка који се завршава формалним усељавањем на предатну адресу, аутор предлаже да категорије мањинске репатријације не би требало посматрати бинарно као „успешне“ и „неуспешне“, већ у континууму од „потпуног“ до „непотпуног“ типа одрживог и специфичних облика неодрживог („неуспешног“) повратка, указујући на то да израз „повратак“ има више аспеката који утичу на његову одрживост и карактер.

Већ поменути рад Константиноса Цивоса (Konstantinos Tsivos) бави се структуром грчке политичке емиграције 60-их година прошлог века у Чехословачкој, тј. питањем формирања емигрантског идентитета у ери дестаљинизације. Грађански рат у Грчкој (1946–1949) довео је до емиграције скоро 100.000 људи у земље Совјетског блока, а међу њима је била група од 12.000 људи која се 1948. године населила у Чехословачку (на простор данашње Чешке Републике). Анализа се заснива на подацима из чешких и грчких архива и примарно прати демографске, социјалне и културне аспекте емигрантске групе која је била блиско повезана са Комунистичком партијом Грчке.

Рад Јелис Еролове (Yelis Erolova) фокусира се на случајеве оних избеглица са Блиског истока које су изабрале Бугарску као своју крајњу дестинацију. Ауторка анализира национални правни оквир и политичке одлуке на пољу социјалне и културне интеграције, упоређујући их са ставовима друштва према избеглицима, као и са исказима о очекивањима и искуствима тражилаца азила, односно избеглица, добијеним у интервјуима и дискусијама фокус групâ. Ауторка указује на то да су избеглице у Бугарској развиле сопствене адаптивне социо-економске и културне стратегије, а у контексту различитих државних интеграционих програма, којима недостаје јасно дефинисана визија интеграције, нејасних одговорности државних институција, ограничених ефеката постојећег законодавства на њихову социјалну интеграцију, негативни јавни говор и стереотипизирани друштвени ставови.

Марта Стојић Митровић и Александра Ђурић Миловановић разматрају наративе представника верских хуманитарних организација (активних при Српској православној цркви, Римокатоличкој цркви и Хришћанској адвентистичкој цркви) о едукацији миграната у Србији након затварања формализованог миграцијског коридора 2016. године. Разматрају се активности верских хуманитарних организација у образовању деце основно-школског узраста, средњошколаца и одраслих. Материјал на коме се рад заснива добијен је полуструктурираним интервјуима.

Рад Теодоре Јовановић има циљ да домаћој публици пружи обједињени поглед на мултидисциплинарно поље истраживања познато као „студије избеглиштва“ (*refugee studies*) или „студије присилних/принудних миграција“ (*forced migration studies*), формално основано почетком 80-их година прошлог века. Ауторка показује како је научни проблем концептуалне дистинкције „избеглиштва“ и „принудних миграција“ уграђен у историју поља истраживања, али и у друштвено-политички контекст. Како Јовановићева објашњава, академско мултидисциплинарно поље настало је у спрези са међународним хуманитарним поретком заштите избеглица. Сходно томе, мултидисциплинарност представља једну од стратегија употребљивости научних увида у креирању и примени практичних политика. Студије избеглиштва, односно принудних миграција, утицале су на промене политика хуманитарних организација, али су, такође, појмовни апарат одређених организација и начин на који оне управљају миграцијама повратно утицали на научно промишљање феномена избеглиштва и принудних миграција. Увидима које овај рад пружа заокружује се део темата посвећен миграцијама повезаних с ратом.

Рад Мирославе Лукић Крстановић, усмерен на анализу концепта дијаспоре, отвара други део темата. Ауторка најпре даје кратак теоријски пресек различитих приступа и критичких анализа (есенцијализам, критика методолошког национализма, студије етницитета, историјске парадигме, концепт „национализам на даљину“) с намером да проблематизује феномен дијаспоре и укаже на његове опште карактеристике и амбиваленције. Даља анализа усмерена је на конкретне одлике конструката дијаспоре у подручјима друштвено-политичких стратегија, пракси, перцепција и симболичких значења, а на основу вишедеценијских теренских истраживања и искустава.

Следи рад историчарке Олге Шрајерове (Ol'ga Šrajerová) посвећен проблемима миграције и формирања заједнице Словака у чешким земљама у периоду од 1945. године до данашњих дана. Миграција Словака била је углавном социјално и економски мотивисана, али од почетка 90-их година прошлог века социјалне разлоге почињу учестало да замењују породични. Након поделе Чехословачке, миграције бивају и политички мотивисане. Шрајерова објашњава да су Словаки у периоду од 1945. до 1992. године у Чехословачкој били припадници друге државотворне нације. Њихов правни статус се променио формирањем Републике Чешке 1993. године – они су

постали најбројнија мањина. Шрајерова свој рад заснива на резултатима пописа становништва, али и на другим расположивим изворима.

Рад социолога Михала Лубича Мишевског (Michał Lubicz Miszewski) показује да је средња Европа у периоду после Другог светског рата била затворена не само према Западу, већ да су поједине њене државе биле међусобно изоловане једне од других. У таквим условима долазило је до добровољних миграција појединаца мотивисаних разлозима склапања брака са супружником словачке националности. Брачне миграције довеле су до формирања пољске етничке мањине у Словачкој.

Рад Десиславе Пилеве (Desislava Pileva) фокусиран је на анализу два случаја бикултурних, билингвалних и интернационалних парова жена Бугарки и њихових мужева миграната (Египћанина и Филипинца). Рад се бави различитим аспектима социјалне и емоционалне адаптације брачних миграната мушкараца у земљу пријема – Бугарску. У раду се најпре разматра друштвена адаптација имиграната у контексту усвајања бугарског језика. Процес који ова два странца пролазе приказан је на основу начина комуникације у њиховим двојезичним браковима, професионалном и социјалном окружењу. Затим се разматра место матичне државе имиграната у њиховим животима у ситуацији миграције, као и у њиховим нуклеарним мешовитим породицама. Рад је написан на основу етнографских података из „прве руке“.

Тематски број затвара рад Дејана Крстића заснован на опсежним теренским истраживањима у источној Србији, и посвећен специфичном типу миграција: планина–низија. Овом облику миграција у научној литератури није била посвећена потребна пажња из разлога што се оне у значајној мери преклапају са миграцијама село–град. Крстић анализира један изразит пример сталних миграција планина–низија: миграције становништва из планинских предела југоисточне Србије у град Зајечар и околна села, које су почеле након Првог светског рата, а биле веома интензивне у време социјалистичке индустријализације. Аутор је у раду издвојио специфичне одлике овог типа миграција.

Надамо се да су радови у овом темату пружили нове теоријске и емпиријске увиде и допринели померању граница у истраживањима и промишљањима миграција и комплексних питања повезаних с њима. Ауторкама и ауторима радова, као и рецензентима, чија имена морају остати непозната, изражавамо најтоплију захвалност на уложеном труду и исказаној доброј вољи. Велику захвалност дугујемо главној и одговорној уредници Гласника Етнографског института САНУ, Драгани Радојичић и уреднику Срђану Радовићу на разумевању, подршци и помоћи у свим фазама припреме овог тематског броја.

Литература

- Eriksen, Thomas Hylland. 2015. *An Overheated World*. <http://www.sv.uio.no/sai/english/research/projects/overheating/publications/overheated-world.pdf> (приступљено 10. 03. 2018).
- Lukić Krstanović, Miroslava. 2015. „Interdisciplinarni dijalog o proučavanju migracija“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXIII (3): 507–514.
- Lukić Krstanović, Miroslava. 2018. „Migracijske teme i istraživačka mobilnost. O tematu ‘Istraživanje migracija’“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXVI (3): 674–679.
- Zlatanović, Sanja & Juraj Marušiak. 2017. „‘Povratna’ migracija vojvođanskih Slovaka i pitanje pripadnosti“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXV (3): 653–668.

Интернет

- Blic. <https://www.blic.rs/biznis/vesti/izgubili-smo-14-odsto-stanovnistva-iz-srbije-se-u-proseku-iseli-139-ljudi-dnevno/c82sgdk> (приступљено 20. 10. 2019).
- Danas. <https://www.danas.rs/ekonomija/emigracija-iz-srbije-dobila-galopirajuci-trend/> (приступљено 30. 08. 2019).
- Radio-televizija Srbije. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3416327/pitanje-svih-pitanja--kako-spreciti-iseljavanje-iz-srbije.html> (приступљено 30. 08. 2019).
- UNHCR. https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html?fbclid=IwAR3otCJcaNVrG5bjj5XdY1z3LqM_2WJF_bZuzlwKFx5NuBVjGfp9r6czkJU (приступљено 1. 12. 2019).

Примљено / Received: 20. 6. 2019.

Прихваћено / Accepted: 30. 9. 2019.